

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

УДК 347.72.01: 347.512.5

Постановка проблеми. Згідно ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність. Вибір правових форм здійснення підприємницької діяльності залежить від волевиявлення особи, яка може безпосередньо набувати статус суб'єкта підприємницької діяльності або опосередковано через створення підприємницької юридичної особи як правового засобу для отримання прибутку. Водночас законодавством можуть бути передбачені додаткові вимоги чи обмеження щодо можливості набуття правового статусу учасника тієї чи іншої організаційно-правової форми підприємницького товариства. Крім того, враховуючи, що регулювання правового становища товариства здійснюється не тільки законодавством, але й установчими документами, то окремі положення щодо правового статусу учасників підприємницького товариства можуть визначатися такими локальними документами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми.

Особливості правового статусу учасників підприємницьких товариств розглянуті в наукових працях таких вчених, як В. А. Васильєвої, О. Р. Кібенко, Д. В. Ломакіна, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Л. В. Сіщук та інших. Водночас питанню розкриття сутності правового становища учасників підприємницьких товариств як суб'єктів цивільно-правової відповідальності значної уваги не приділено.

Мета статті. У зв'язку з тим, що законодавством передбачено винятки з правила про самостійну відповідальність юридичної особи та її учасників, необхідно більш детально розглянути особливості правового статусу учасників окремих організаційно-правових форм підприємницьких товариств з метою визначення специфіки несення відповідальності таких учасників за зо-

бов'язаннями підприємницьких товариств, до складу яких вони входять.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про господарські товариства», засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни, а також іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, міжнародні організації на рівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України.

Правом на створення підприємницьких товариств наділені також держава (в особі органів державної влади), Автономна Республіка Крим та територіальна громада (в особі органів місцевого самоврядування), що вбачається із положень ч. 3 ст. 167, ч. 3 ст. 168 та ч. 3 ст. 169 ЦК України. Схожі положення закріплені й у ч. 1 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства», згідно яких засновниками акціонерного товариства визнаються держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, що прийняли рішення про його заснування.

За загальним правилом, здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи з моменту народження (ст. 25 ЦК України). Але набуття дієздатності в необхідному для заняття підприємницькою діяльністю обсязі визначається із прив'язкою до віку особи. Повну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (ч. 1 ст. 34 ЦК України). Разом із тим, неповнолітня особа (від 14 до 18 років) має право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи (ст. 32 ЦК України).

Щодо юридичних осіб, то цивільна правосуб'єктність юридичної особи виникає з моменту її створення, а саме з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її створення. При цьому юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (ст. 91 ЦК України), що вказує

на можливість бути учасником (засновником) іншої юридичної особи. При цьому, як зазначається у ст. 3 Закону України «Про господарські товариства», підприємства, установи та організації, які стали учасниками товариства, не ліквідуються як юридичні особи.

Втім, хоча законодавчими актами наведено перелік суб'єктів, які можуть бути учасниками (засновниками) підприємницьких товариств, але в той же час не визначено відмінностей у правовому статусі засновника і учасника, що при аналізі норм чинного законодавства безперечно впливає й на розмежування сфер відповідальності підприємницького товариства як самостійного суб'єкта цивільно-правової відповідальності та його учасників і засновників.

Відповідно до ч. 1 ст. 87 ЦК України, юридична особа створюється її учасниками (засновниками). Це загальне для всіх видів юридичних осіб положення конкретизується у ч. ч. 2, 3 ст. 87 ЦК України, відповідно до змісту яких товариство створюється його учасниками, а установа створюється її засновниками. Однак у положеннях щодо діяльності підприємницьких товариств (глава 8 ЦК України) не згадується про засновників товариств, регламентуючи лише права та обов'язки їх учасників.

Натомість в спеціалізованих законах щодо окремих видів товариств, зокрема, у Законах України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про господарські товариства», «Про кооперацію» та інших, зазначені поняття – «засновник», «учасник» – згадуються, але не розмежовуються у статусі. При цьому найменування учасників визначається належністю до конкретної організаційно-правової форми підприємницького товариства, наприклад, у АТ – акціонери, у ТОВ і ТДВ – учасники, у ПТ – повні товариші, у КТ – повні товариші та вкладники, у ВК – члени.

Таким чином, можна зробити висновки, що ці поняття не тотожні і мають свої особливості. Зокрема, визначення поняття «засновник» має місце у ч. 1 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства», відповідно до якої засновниками акціонерного товариства визнаються особи, що прийняли рішення про його засну-

вання. В інших законах вказується лише перелік осіб, які можуть бути засновниками і учасниками.

Також у чинному законодавстві наведено перелік дій, які можуть вчиняти засновники при створенні товариств, а саме укласти засновницькі договори, у яких визначаються порядок заснування товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі або кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, їх вартість, строк та порядок внесення вкладів або строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору та інші умови; розробляти установчі документи, скликати установчі збори, здійснювати приватне (закрите) розміщення акцій тощо [7, с. 48], а також вступати в договірні зобов'язання в інтересах товариства, що буде створено в результаті вчинення всіх необхідних організаційних дій.

І. В. Спасибо-Фатєєва з цього приводу зазначає, що засновниками акціонерного товариства є особи, які ініціювали його створення і провели для цього організаційну роботу по заснуванню товариства [8, с. 86 – 87]. І. Краєвський також вказує на те, що засновники наділені цивільним законодавством комплексом необхідних правомочностей для вчинення юридичних дій при створенні товариства. Особи, які вчиняють дії, пов'язані із створенням господарського товариства (засновники) можуть згодом називатись учасниками [4, с. 206].

Якщо звернутися до законодавства зарубіжних країнах, то засновниками вважають осіб, які підписали установчі документи юридичної особи. Згідно з § 28 Акціонерного Закону ФРН засновниками товариства вважаються акціонери, які затвердили його статут. Однак законодавство і судова практика більшості країн розрізняють, з однієї сторони, власне засновників, які затвердили статут, а з іншої, промоутерів (Англія), організаторів (США) і засновників у широкому розумінні слова (Франція), які сприяють створенню компанії, хоча значні відмінності в їх правовому становищі відсутні. Це, зокрема, аудитори, юридичні фірми, які надають фінансові, правові та інші послуги, що сприяють створенню нового суб'єкта права, однак «власне засновниками» не є [7, с. 48].

Для прикладу, промоутер – це перш за все суб'єкт, що здійснює різні організаційні дії по створенню компанії, що виражаються в ініціації процесу створення, підготовки і реєстрації установчих документів, залученні коштів для формування статутного капіталу компанії. Діяльність промоутерів має на меті не отримання вигод від участі в діяльності компанії, а отримання винагороди за організацію створення компанії [5, с. 227 – 228].

Слід зазначити, що в Україні також існує значна кількість компаній, які пропонують економічну та правову допомогу в створенні підприємницьких товариств, починаючи з оформлення документації і закінчуючи державною реєстрацією. Однак про таких осіб у чинному законодавстві не згадується.

З врахуванням наведеного, для визнання особи засновником важливе значення відіграє не тільки вчинення організаційних дій щодо створення підприємницького товариства, але й здійснення або взяття на себе зобов'язання по здійсненню майнових внесків до статутного капіталу товариства до моменту створення товариства або у строк, визначений законом або установчими документами. У іншому випадку відмова особи від взяття на себе зобов'язання по внесенню вкладу повинна свідчити про те, що така особа не набула статусу засновника. У зв'язку з цим, особу слід вважати засновником, якщо вона: 1) прийняла рішення про створення підприємницького товариства; 2) виконала фактичні та юридичні дії, спрямовані на створення нового суб'єкта права; 3) здійснила або взяла на себе зобов'язання здійснити майновий внесок до статутного капіталу / придбати акції шляхом приватного розміщення серед засновників.

Але правовий статус засновника змінюється після державної реєстрації підприємницького товариства, внаслідок чого особа стає учасником товариства, а відносини між ними набувають корпоративного характеру. Як зазначає Д. В. Ломакін, природа правовідносин, що складаються в процесі створення товариства, різна. Це і публічні правовідносини, пов'язані з державною реєстрацією господарського товариства, і різноманітні приватні правовідносини, що виникають між засновниками. Однак такі відносини не можуть бути охарактеризовані як корпоративні. Адже

корпоративні правовідносини є внутрішніми відносинами, що виникають у межах корпорації. Змістом таких правовідносин є права і обов'язки учасників корпорації [5, с. 216].

Це дає підстави стверджувати, що саме момент державної реєстрації, з якого виникає новий суб'єкт права – товариство, є моментом, коли змінюється не тільки правовий статус засновника на учасника, але й виникають корпоративні відносини між підприємницьким товариством та її учасниками, що обумовлено виникненням корпоративних прав і обов'язків у останніх.

Для прикладу, термін «акціонер» використовується для позначення учасника акціонерного товариства – особи, яка внесла грошові кошти, інше майно в статутний фонд товариства, і натомість отримали корпоративні права [2, с. 217].

У зв'язку з вищенаведеним, варто зазначити, що статус учасника (засновника) як суб'єкта цивільно-правової відповідальності є важливим для визначення підстав правомірного покладення на особу обов'язку нести несприятливі для неї наслідки майнового характеру внаслідок заподіяння шкоди іншим суб'єктам цивільного права [9, с. 566]. Зокрема, до суб'єктів, які притягуються до цивільної відповідальності належать учасники (засновники) товариства, така юридична особа, а також органи управління.

Аналіз норм законодавства, що регулює відповідальність засновників та учасників підприємницьких товариств, показує, що існує два підходи до визначення відповідальності в залежності від того, на кого вона поширюється, а саме: 1) відповідальність засновників підприємницького товариства; 2) відповідальність учасників підприємницького товариства. При чому специфіку відповідальності учасників варто визначати враховуючи підстави її настання та зобов'язання, за порушення яких такі суб'єкти правовідношення мають нести відповідальність – чи за зобов'язаннями товариства з третіми особами чи за власними зобов'язаннями як учасника товариства у відношенні до інших учасників та підприємницького товариства.

Перший вид відповідальності стосується засновників тільки в період створення корпорації. Солідарна відповідальність безпосередньо пов'язана із зобов'язаннями засновників, які, прийма-

ючи рішення про заснування корпорації, свідомо беруть на себе й ці обов'язки. Для прикладу, у разі укладення засновницького договору до моменту створення акціонерного товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю, засновники несуть відповідальність за зобов'язаннями, що вчинені в інтересах товариства до моменту сторення товариства та схвалення цих зобов'язань на перших загальних зборах учасників. Так, відповідно до ст. 153 ЦК України особи, що створюють акціонерне товариство, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до державної реєстрації товариства. Засновники повних та командитних товариств також мають право вчиняти дії на користь товариства до моменту його створення. При цьому в засновницькому договорі товариства можуть визначатися й умови несення відповідальності засновниками до моменту створення повного чи командитного товариства, оскільки в законі не міститься заборон і обмежень щодо відповідальності засновників таких товариств.

Щодо відповідальності учасників підприємницьких товариств, то законодавство передбачає солідарну відповідальність учасників, які зробили внески в статутний капітал товариства не повністю, та субсидіарну відповідальність учасника при неспроможності юридичної особи виконати взяті на себе зобов'язання. При цьому розглянуті положення про відповідальність учасників корпорацій дають підставу визнати, що у всіх випадках ця відповідальність є обмеженою [6 с. 24 – 25]. Отже, принцип самостійної цивільно-правової відповідальності щодо підприємницьких юридичних осіб діє з численними законодавчими обмеженнями, що не дозволяють розглядати його в сенсі виключно самостійної відповідальності [1, с. 241].

На думку П. В. Степанова, «на учасника може бути покладена відповідальність за таких умов: контроль з боку учасника, причому не просто володіння контрольним пакетом акцій, а пряме підпорядкування собі корпорації, так що ця корпорація не має своєї волі або існування, окремого від учасника; такий контроль з боку учасника був використаний для здійснення протиправних, обманних, нечесних або несправедливих дій по відношенню до позивача; наявність причинного зв'язку між діями учасника та

заподіянням збитків позивачеві». Разом із тим, учасники організують діяльність добровільно, погоджуючись на ризики, приймаючи умови всіх членських відносин компанії. Також своїм волевиявленням вони вибирають органи управління тощо [3, с. 77].

Що стосується відносин кредиторів і субсидіарної відповідальності учасників, то законодавець постійно намагається розширити межі відповідальності останніх. Головна умова залучення до субсидіарної відповідальності – це наявність попереднього звернення до первісного боржника. Адже субсидіарна відповідальність є додатковою по відношенню до відповідальності, яку несе перед потерпілим основний правопорушник (ст. 619 ЦК України). Вона покликана доповнити його відповідальність, посилюючи захист інтересів кредитора. При цьому особа, яка несе таку додаткову відповідальність, зовсім не обов'язково є заподіювачем майнової шкоди, завданої потерпілому, а в багатьох випадках взагалі не робить будь-яких правопорушень.

У зв'язку з цим, щоб притягнути до відповідальності юридичну особу та її учасників, спочатку необхідно визначити статус товариства, його правоздатність, положення статуту, встановити чи може воно діяти від свого імені без обмежень, виявляти свободу волі. І тільки при вивченні зазначених питань можна зробити висновок про причинно-наслідковий зв'язок дії (бездіяльності) юридичної особи з наступними негативними наслідками [3, с. 78 – 79].

Особливості вияву функції мінімізації майнових ризиків учасників підприємницьких товариств та відступів від винятково самотійної відповідальності юридичної особи значною мірою залежать від того, до яких форм об'єднання тяжіє та чи інша організаційно-правова форма товариства — до об'єднань капіталів чи до об'єднань осіб. Саме в об'єднаннях капіталу зазначена функція і, відповідно, принцип роздільної відповідальності учасників (акціонерів) та відповідної юридичної особи (ч. 4 ст. 96 ЦК України) втілюється найповніше. У той же час на членів об'єднання осіб (повних та командитних товариств) та учасників організаційно-правових форм, які тяжіють до цих об'єднань (товариство з додатковою відповідальністю та виробничі кооперативи), поши-

рюється той чи інший режим додаткової відповідальності за боргами товариств, в яких вони беруть участь [1, с. 243].

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю і акціонери акціонерного товариства зазвичай не відповідають перед кредиторами відповідного товариства своїм власним майном. Натомість вони, передусім, ризикують внесеними вкладами, тобто саме як інвестори, оскільки у разі звернення стягнення на майно відповідного товариства учасники ризикують позбутися очікуваних дивідендів, ліквідаційної квоти в майні товариства або її частини, якщо після задоволення вимог кредиторів товариства, що підлягає ліквідації, не залишається активів, які підлягають розподілу між учасниками [1, с. 244].

Щодо солідарної відповідальності акціонерів акціонерних товариств та учасників товариств з обмеженою відповідальністю, то така відповідальність настає тільки на умови не внесення / не вчасного внесення вкладів до статутного капіталу товариства. Так, згідно ч. 2 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. Акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій. Аналогічні нормативні положення визначені й в ст. 2 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» щодо солідарної відповідальності учасників, які не повністю внесли вклади, за зобов'язаннями товариств з обмеженою відповідальністю у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

На відміну від товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств, товариство з додатковою відповідальністю є тією формою господарських товариств, котра передбачає несення їх учасниками поряд з майновим ризиком (у межах вартості їх вкладів у статутному капіталі цієї юридичної особи) також і обмеженої статутом товариства солідарної додаткової відповідальності за зобов'язаннями самого товариства у розмірі, який

є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу.

Іншу групу юридичних осіб (об'єднань осіб), до яких відносять повні та командитні товариства, виділяє така ознака як несення солідарно їх учасниками додаткової (субсидіарної) відповідальності за зобов'язаннями товариства усім майном, що їм належить. Така відповідальність настає у разі недостатності у товариства майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі (ч. 1 ст. 124 ЦК України). При цьому, на відміну від товариства з додатковою відповідальністю, у повних та командитних товариствах робиться акцент на тому, що додаткову відповідальність повні учасники несуть всім своїм майном.

Водночас організаційно-правова форма командитного товариства має поряд з повними учасниками, вкладників, котрі відповідальності за боргами товариства не несуть, а тільки ризикують своїми вкладами. Це свідчить про те, що командитне товариство в площині встановлення співвідношення між принципом роздільної відповідальності юридичної особи та її учасників і ступенем втілення забезпечувальної функції цивільно-правової відповідальності суміщає елементи правового регулювання об'єднань осіб і об'єднань капіталів [1, с. 244]. При цьому правовий статус вкладників прирівнюється до статусу акціонерів – власників привілейованих акцій, котрі не ведуть справи товариства, а мають тільки переважні права на майнові вигоди від діяльності товариства.

Висновки. У результаті проведеного аналізу правових норм можна зробити висновок, що на законодавчому рівні розмежовується відповідальність засновників та учасників підприємницьких товариств, що має різні підстави та умови її несення. Щодо учасників підприємницьких товариств незалежно від організаційно-правової форми товариства, то до цих суб'єктів права законом передбачено несення таких видів цивільно-правової відповідальності як солідарна і субсидіарна. Водночас організаційно-правова форма товариства визначає умови, обсяг та порядок несення цивільно-правової відповідальності учасниками за зобов'язаннями підприємницького товариства.

1. Захаренко Н. О. *Институт цивільно-правової відповідальності підприємницьких господарських товариств як одна із форм реалізації правосуб'єктності юридичних осіб. Правове регулювання економіки. 2009. № 9. С. 239 – 250.*
2. Кибенко Е. Р. *Корпоративное право: Учебное пособие. Харьков: Эспанда, 1999. 480 с.*
3. Коваленко С. П. *Правовая природа гражданско-правовой ответственности участников корпоративных отношений. Вестн. Волгogr. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2014. № 1 (22). С. 76 – 80.*
4. Краєвський І. *Правовий статус засновника та учасника товариства з обмеженою відповідальністю. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 58. 2013. С. 203 – 210.*
5. Ломакин Д. В. *Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. М.: Статут, 2008. 350 с.*
6. Могилевский С. Д. *Корпорации в России: Правовой статус и основы деятельности: учеб. пособие. М.: Дело, 2006. 480 с.*
7. Сіщук Л. В. *Правонаступництво у корпоративних правовідносинах: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2014. 229 с.*
8. Спасібо-Фатєєва І. В. *Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: дис. на здобуття наук. ступ. доктора юрид. наук: 12.00.03. Харків. 2000. 399 с.*
9. *Суб'єкти цивільного права. За загальною редакцією академіка АПрН України Я. М. Шевченко. Х.: Харків юридичний, 2009. 632 с.*

Соколовська Ю. В. Правовий статус учасників підприємницьких товариств як суб'єктів цивільно-правової відповідальності

У статті визначено відмінність правового статусу засновника та учасника підприємницького товариства. Охарактеризовано специфіку солідарної відповідальності засновників за зобов'язаннями, укладеними в інтересах товариства. Розкрито види відповідальності учасників підприємницьких товариств. Зазначено, що організаційно-правова форма товариства визначає умови, обсяг та порядок несення цивільно-правової відповідальності учасниками за зобов'язаннями підприємницького товариства.

Ключові слова: засновник, учасник, підприємницьке товариство, солідарна відповідальність, субсидіарна відповідальність.

Соколовская Ю. В. Правовой статус участников предпринимательских обществ как субъектов гражданско-правовой ответственности

В статье определено отличие правового статуса основателя и участника предпринимательского общества. Охарактеризовано специфику солидарной

ответственности учредителей по обязательствам, заключенным в интересах общества. Раскрыто виды ответственности участников предпринимательских обществ. Отмечено, что организационно-правовая форма общества определяет условия, объем и порядок несения гражданско-правовой ответственности участниками по обязательствам предпринимательского общества.

Ключевые слова: основатель, участник, предпринимательское общество, солидарная ответственность, субсидиарная ответственность.

Sokolovskaya Yu. V. Legal status of participants in business associations as subjects of civil liability

The article defines the difference in the legal status of the founder and participant of an entrepreneurial society. Characterized by the specificity of the joint responsibility of the founders for obligations entered into in the interests of the company. The types of responsibility of participants of business associations are revealed. It is noted that the organizational and legal form of the society determines the conditions, amount and procedure of civil liability of the participants for the obligations of the business community.

Key words: founder, participant, entrepreneurial society, joint liability, subsidiary responsibility.

Стратюк О. М.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАКЛАДІВ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

УДК 347.191.1

Аналіз розвитку та зміни законодавства у різні історичні періоди дозволяє окреслити правильні шляхи для вдосконалення чинних законодавчих актів України, запровадити якісні зміни на перспективу. Оскільки останніми роками приймаються все більше нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо функціонування різноманітних закладів, а сама сфера їх діяльності суттєво розширюється і враховуючи те, як на сьогодні активно впроваджуються реформи освітніх, медичних, наукових, історико-культурних та інших закладів, дослідження даної тематики стає все більш актуальним.

З огляду на наведене, в межах цієї статті розглянемо особливості регулювання правового становища історико-культурних закладів (театрів, музеїв, архівів, бібліотек) протягом різних історичних періодів та в умовах сьогодення.